

5 Úvod do statistického usuzování

Při explorační a popisné analýze dat docházíme k závěrům, které se týkají pouze nashromážděných údajů. Naproti tomu cílem statistického usuzování (statistické inference) je odvodit na základě dat týkajících se výběru a jistých předpokladů o jejich rozdělení závěry o celé populaci nebo procesu. Naše schopnost takto zobecňovat závisí na plánu sběru dat a na chování numerických charakteristik, vypočítaných z dat.

Ačkoliv existuje mnoho různých postupů, jak provádět statistické usuzování v konkrétní situaci, všechny patří ke dvěma základním typům. Jedná se buď o metody pro **odhadování**, nebo postupy založené na **statistických testech**.

PŘÍKLAD 5.1

Bodový odhad, intervalový odhad, test hypotézy

Odhadujeme průměrnou výšku chlapců v určité věkové kategorii. Ve studii se pro náhodně vybranou skupinu chlapců zjistil průměr 179 cm. To je „bodový odhad“ průměru v celé populaci. Víme ale, že kdybychom sestavili pro výzkum odlišnou skupinu (jiný výběr), dostali bychom nejspíš trochu jiný bodový odhad. Proto je lepší místo jediného čísla („bodu“) uvést interval, v němž se populační hodnota nachází s velkou spolehlivostí. To je „intervalový odhad“. Navíc chceme znát, zda se liší v průměrné výšce dvě specifikované subpopulace chlapců. To je problém testování hypotézy. Všechny tyto tři druhy otázek mají smysl.

V této kapitole demonstrujeme principy statistického usuzování na jednoduchých příkladech. Uvedeme základní metodu nalezení intervalu spolehlivosti pro průměr normálního rozdělení. Ukážeme také na průměru normálního rozdělení statistickou inferenci pomocí testu hypotézy. Postupy statistického testování hypotéz jsou užitečné tehdy, jestliže potřebujeme provést rozhodnutí o hodnotě parametru nebo obecně o tvaru rozdělení náhodné proměnné. Pomocí těchto postupů se například dokážeme s velkou spolehlivostí rozhodnout, zda určitý parametr je větší, nebo menší než specifikovaná hodnota nebo zda se parametry v různých populacích liší.

PŘÍKLAD 5.2

Statistické usuzování

Výzkumníci v oblasti psychiatrie porovnávají skupinu duševně nemocných jedinců se skupinou zdravých jedinců na základě sledovaných 77 různých proměnných, popisujících dětství a rodinné zázemí všech jedinců. Zjistila se „statistická rozdílnost“ mezi skupinami u dvou z těchto proměnných. Postupovali jsme při statistickém usuzování správně? Jak můžeme interpretovat tuto „statistickou významnost“?

Protože metody statistického usuzování vycházejí z výběrových rozdělení, vyžadují určitý pravděpodobnostní model dat. V následujících příkladech předpokládáme, že jsme provedli prostý náhodný výběr a data mají normální rozdělení. Opíráme se o poznatky z předcházející kapitoly, které se týkaly rozdělení výběrových statistik.

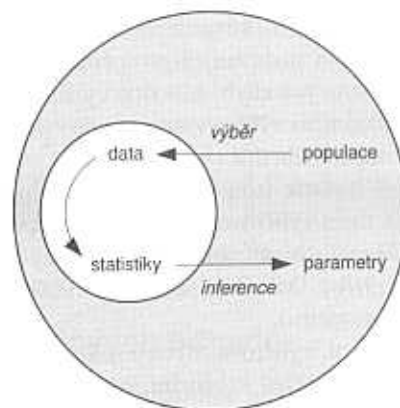
5.1 Základní koncepty statistického usuzování

Statistická inference (statistické usuzování) znamená provedení zobecnění z náhodného výběru na populaci. Toto zobecnění se provádí s určitým stupněm jistoty, resp. spolehlivosti. Jak jsme už naznačili, rozlišujeme dvě hlavní formy statistického usuzování: odhadování a testování hypotéz. V obou typech statistického usuzování, jehož princip je schematicky zachycen na obrázku 5.1, počítáme z dat výběru určité statistiky, jež slouží jako základ tohoto usuzování. Odhadování vede k určení parametrů neznámého rozdělení. Testování hypotéz poskytuje jisté zdůvodnění pro úvahy, zda danou hypotézu o parametru nebo pravděpodobnostním rozdělení je možné zamítnout, nebo ne.

Účelem statistiky je získat porozumění výzkumným problémům pomocí dat. Přitom lze použít různé přístupy. Zmínili jsem se o explorační analýze dat (kap. 3.8). Jestliže klademe důraz na získání vhodných dat pomocí statistického šetření nebo experimentu, začínáme směřovat k statistické inferenci. Oba typy přístupů jsou důležité pro efektivní práci s daty. V tabulce 5.1 jsou schematicky ukázány rozdíly mezi oběma přístupy.

Oba přístupy se navzájem podporují. Statistické usuzování vyžaduje kvalitní data. Pomocí explorační analýzy odhalujeme odlehle hodnoty nebo datové konfigurace, které by mohly ovlivnit přesvědčivost statistické inference. Explorační analýza, především její grafické metody, jsou prvním krokem k validní inferenci. Hlavním předpokladem validity inference je získání dat pomocí dobře navrže-

Obr. 5.1 Z dat výběru počítáme statistiky, které podávají informaci o parametrech populace

Tab. 5.1 Porovnání explorační analýzy a statistické inference

Explorační analýza	Statistická inference
Účel je neomezený průzkum dat, hledání zajímavých konfigurací.	Cílem je odpovědět na specifickou otázku, kterou jsme položili před tím, než začal sběr dat.
Závěry platí pouze pro jedince a měření, jež jsme měli k dispozici.	Závěry platí pro větší skupinu jedinců (populaci) nebo širší třídu okolností.
Závěry jsou neformální, vycházíme z toho, co jsme našli v datech.	Závěry jsou formální, s upřesněním jejich spolehlivosti.

ného schématu výzkumu a sběru dat. Jestliže používáme metody statistického usuzování, postupujeme tak, jako by data představovala náhodný výběr nebo pocházela ze znáhodněného experimentu. Pokud tomu tak není, naše závěry lze snadno zpochybnit. Tomu nemůže zabránit ani složitá matematika, jež se používá při formálním odvození metod statistického usuzování. Jakkoli složitý matematický aparát nedokáže vylepšit základní pochybení při sběru dat. Proto je tak důležité porozumět základům metodologie výzkumné práce, plánování projektů, správné realizaci sběru dat a data zpracovat metodami statistické inference pouze tehdy, pokud jsme přesvědčeni, že si takovou analýzu zaslouží.

Shrneme v bodech principy, které stojí v základu statistického usuzování:

1. Statistické usuzování znamená zobecňování z výběrových statistik na parametry rozdělení.
2. Abychom mohli provést statistické usuzování, musíme mít nějakou teorii, jež popisuje náhodné chování sledovaných proměnných.
3. Existují dva typy výběrových chyb: náhodné výběrové chyby a systematické chyby. Získáním náhodného výběru zmenšujeme systematickou chybu a získáme podklad pro odhad náhodné chyby výběru.
4. Výběrová rozdělení statistik jsou teoretická pravděpodobnostní rozdělení, která popisují vztah mezi výběrovou statistikou a populací.
5. Směrodatná odchylka výběrového rozdělení statistiky (odhadu parametru) se nazývá směrodatná chyba. Odhaduje náhodnou výběrovou chybu vypočítané statistiky (odhadu parametru).
6. Jak roste velikost výběru, výběrová chyba a směrodatná chyba se zmenšují.
7. Směrodatná chyba se používá k získání intervalového odhadu parametru i k testování hypotéz o parametrech rozdělení.

5.2 Spolehlivé odhadování

Parametr je číselná hodnota, jež platí pro celou populaci, kdežto **odhad parametru** získáváme pomocí výběru z populace. Parametr a jeho odhad jsou ve vztahu, ale nemůžeme je zaměnit. Výběrové charakteristiky jsou náhodné proměnné. Parametry se považují za konstantu (ačkoli v tzv. bayesovské teorii statistiky tomu je jinak). Parametry často neznáme, kdežto výběrovou charakteristiku můžeme pomocí získaných měření spočítat. Parametry a jejich bodové odhady (tj. výběrové statistiky) odlišujeme jiným značením – pro označení teoretických parametrů používáme často řecká písmena, odhady (statistiky) značíme písmeny běžné latinské abecedy. Tabulka 5.2 uvádí značení nejznámějších teoretických parametrů a jejich odhadů.

Populační parametry se snažíme odhadnout co nejlépe. Proto metody odhadu tvoří důležitou část statistické inference a statistické teorie. Odhad provádíme buď **jedinou hodnotou**, nebo **číselným intervalem**, v němž se nachází teoretická hodnota parametru se spolehlivostí S . V prvním případě mluvíme o bodovém odhadu, ve druhém případě o intervalovém odhadu.

Tab. 5.2 Značení teoretických a výběrových charakteristik

Parametr	Teoretický	Výslovnost	Odhad
průměr	μ	mi	\bar{x} nebo M
směrodatná odchylka	σ	sigma	s
medián	$\tilde{\mu}$	mi s vlnkou	\tilde{x} nebo Me
modus	$\hat{\mu}$	mi se stříškou	\hat{x} nebo Mo
korelační koeficient	ρ	ró	r
pravděpodobnost (někdy)	π	pi	\hat{p} nebo p
směrnice regresní přímky (někdy)	β	beta	b
průsečík regresní přímky s osou y (někdy)	α	alfa	a

5.2.1 Kvalita bodových odhadů

Problematiku bodových odhadů ukážeme na odhadu parametru μ . U symetrického rozdělení lze odhadovat teoretický průměr několika způsoby. Například výběrovým průměrem, mediánem nebo průměrem extrémních hodnot (minima a maxima). V čem se tyto charakteristiky liší v souvislosti s kvalitou odhadu teoretického průměru?

Obecně může být kvalita daného bodového odhadu teoretického parametru posuzována s ohledem na několik požadavků:

- **konzistence** – s rostoucím počtem pozorování se odhad blíží k teoretické hodnotě s pravděpodobností 1;
- **nestrannost** – jestliže při opakovaných výběrech kolísá odhad kolem teoretické hodnoty symetricky na obě strany, odhad je nestranný;
- **vydatnost** nebo **eficience** – rozptyl odhadů při opakovaných výběrech je malý;
- **rezistence** – odlehilé hodnoty (způsobené hrubou chybou měření nebo špatným zápisem) nemají vliv na hodnotu odhadu.

U odhadů zjišťujeme, do jaké míry jsou uvedené vlastnosti splněné.

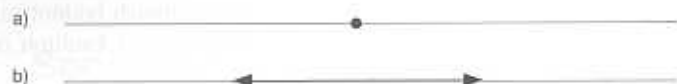
V případě odhadu průměru μ je aritmetický průměr jeho nejvydatnějším odhadem, méně vydatným je výběrový medián a nejmenší hodnotu eficientnosti (vydatnosti) má průměr z extrémních hodnot. Ten je také velmi citlivý k odlehilým hodnotám. Rezistentním odhadem parametru μ je výběrový medián. Medián i průměr z extrémních hodnot jsou nestranným odhadem μ pouze tehdy, jestliže rozdělení náhodné proměnné má symetrický tvar.

5.2.2 Interval spolehlivosti pro μ

Jak jsme uvedli, místo bodového odhadu často užíváme odhad intervalový – sestavujeme **interval spolehlivosti**. Princip postupu ukážeme na případu odhadu parametru μ . Podobně bychom postupovali i v případě odhadu jiných parametrů. Vycházíme ze znalosti výběrového rozdělení aritmetického průměru \bar{x} . Předpokládáme, že měříme náhodnou proměnnou s normálním rozdělením.

V prvním kroku je důležité si uvědomit, že výběrový průměr je bodovým odhadem populačního průměru. Proto jeho hodnota tvoří střed, kolem něhož je interval spolehlivosti situován. Na obě strany od výběrového průměru se ve vzdálenosti určené mezí chyby nacházejí hranice intervalu spolehlivosti. Nalevo od něho je dolní hranice a napravo od něho je horní hranice intervalu spolehlivosti (obr. 5.2).

Obr. 5.2. Bodový (a) a intervalový (b) odhad

Když odečteme hodnotu dolní hranice od horní hranice intervalu spolehlivosti, dostaneme délku intervalu spolehlivosti, jež je celkovou mírou nepřesnosti vytvořeného odhadu. Krátké intervaly spolehlivosti jsou přesnější než dlouhé.

Délka intervalu spolehlivosti závisí na hladině spolehlivosti, se kterou ho určujeme. **Hladina spolehlivosti** je pravděpodobnost, s jakou se odhadovaný populační parametr ocitne v tomto intervalu při opakovaném provádění výběru. Nejpoužívanější hladiny jsou 90 %, 95 % nebo 99 %, ale použít lze i jinou hladinu. Když např. pracujeme s 95% hladinou spolehlivosti, znamená to, že ze 100 vytvořených intervalů jich přibližně 95 pokryje hledanou hodnotu parametru. Interval spolehlivosti tedy není nic absolutně spolehlivého. Naopak má náhodně proměnlivý charakter, stejně jako příslušný bodový odhad. Každý výběr vede k trochu jinému intervalu spolehlivosti.

Interval spolehlivosti pro μ při známém σ

Vycházíme ze znalosti rozdělení aritmetického průměru. Ten má jako náhodná proměnná normální rozdělení s průměrem μ . Jeho směrodatná odchylka má

hodnotu směrodatné chyby průměru, z čehož plyne, že s pravděpodobností 95 % leží výběrový průměr v intervalu

$$\mu - 1,96\sigma_{\bar{x}} < \bar{X} < \mu + 1,96\sigma_{\bar{x}}.$$

Použitím jednoduchých algebraických úprav z této nerovnice plyne, že

$$P(\bar{X} - 1,96\sigma_{\bar{x}} < \mu < \bar{X} + 1,96\sigma_{\bar{x}}) = 0,95.$$

Proto je 95% interval spolehlivosti pro parametr μ

$$(\bar{x} - 1,96\sigma_{\bar{x}}; \bar{x} + 1,96\sigma_{\bar{x}}).$$

PŘÍKLAD 5.3

Interval spolehlivosti pro střední hodnotu při známém rozptylu

Provádíme měření pomocí znalostního testu G na jisté škole. O hodnotách G je známo, že pro populaci dětí v daném věkovém pásmu jsou normálně rozděleny se střední hodnotou 100 a směrodatnou odchylkou 15. Předpokládáme, že proměnná G má na naší škole u dětí v daném věkovém pásmu stejnou rozptýlenost jako v celé populaci. Provedli jsme 9 měření a získali jsme průměr 112,8. Vypočítáme 95% interval spolehlivosti pro střední hodnotu znalostního parametru G dětí na škole:

$$\begin{aligned} (112,8 - 1,96 \times 15 / \sqrt{9}; 112,8 + 1,96 \times 15 / \sqrt{9}) &= (112,8 - 1,96 \times 5; 112,8 + 1,96 \times 5) \\ &= (103,0; 122,6) \end{aligned}$$

Interpretace intervalu spolehlivosti

Hladina spolehlivosti 95 % *neznamená*, že μ leží uvnitř tohoto intervalu s touto pravděpodobností vzhledem k nějakému pravděpodobnostnímu rozdělení parametru μ . Teoretický parametr nepředstavuje náhodnou proměnnou, a proto také nelze mluvit o pravděpodobnostech jeho hodnot. Zmínili jsme, že hladina spolehlivosti znamená pravděpodobnost pokrytí hodnoty μ intervalem spolehlivosti při opakovaném použití pokusu a celé procedury. Jedná se o dosti jemný rozdíl, který připomíná, že existuje jenom jeden průměr, ale mnoho intervalů spolehlivosti, jak opakovaně provádíme náhodné výběry. Průměr μ je neznámý, ale má pro danou populaci určitou danou hodnotu. Interval spolehlivosti je sestaven tak, aby pokryl parametr μ s danou spolehlivostí.

Jestliže chceme jinou hladinu spolehlivosti, musíme změnit koeficient, jímž násobíme směrodatnou chybu odhadu. Nechť α je pravděpodobnost, s níž výzkumník toleruje, že interval spolehlivosti nepokryje μ . Pak $(1 - \alpha)100\%$ interval spolehlivosti pro μ má tvar

$$(\bar{x} - z_{1-\alpha/2}\sigma_{\bar{x}}; \bar{x} + z_{1-\alpha/2}\sigma_{\bar{x}}),$$

kde $z_{1-\alpha/2}$ odpovídá $(1 - \alpha/2)$ kvantilu standardizovaného normálního rozdělení.

Například abychom spočítali 90% interval spolehlivosti, volíme $\alpha = 0,10$ a $z_{1-0,05}$ má hodnotu 1,645. Proto má 90% interval spolehlivosti pro μ z příkladu 5.3 tvar (104,6; 121,0). Tento interval s 90% pravděpodobností pokryje správný populační průměr.

Jestliže počítáme 99% interval spolehlivosti, pak $\alpha = 0,01$ a $z_{1-0,005} = 2,58$. Tedy 99% interval spolehlivosti pro μ na základě dat příkladu 5.3 je dán hodnotami (99,9; 125,7). Tento interval s 99% pravděpodobností pokryje správnou hodnotu průměru μ . Obě pravděpodobnosti (90% a 99%) uvažujeme vzhledem k mnoha opakováním provedení náhodného výběru.

Popsané vzorce se používají nejenom pro odhad průměru. Také u jiných bodových odhadů můžeme zjistit jejich směrodatnou chybu. Navíc má bodový odhad často asymptoticky normální rozdělení. V takovém případě použijeme obecný vzorec pro získání asymptoticky platného intervalu spolehlivosti ve tvaru:

$$\text{bodový odhad} \pm \text{koeficient spolehlivosti pro danou hladinu} \times \\ \times \text{směrodatná chyba odhadu}$$

Stejně jako směrodatná chyba průměru jsou směrodatné chyby jiných bodových odhadů nepřímo úměrné odmocnině z rozsahu výběru (n).

Interval spolehlivosti pro μ při neznámém σ

V případě, že neznáme směrodatnou odchylku σ náhodné proměnné, musíme k získání přesného intervalu spolehlivosti pro průměr μ použít k určení koeficientu spolehlivosti tabulky Studentova t -rozdělení, s nímž jsme se seznámili v kapitole 4.6.2. Opět předpokládáme, že náhodná proměnná je normálně rozdělená. Ve vzorcích nahrazujeme parametr $\sigma_{\bar{x}}$ výběrovou směrodatnou chybou $s_{\bar{x}}$. Interval spolehlivosti má tvar

$$(\bar{x} - t_{1-\alpha/2}s_{\bar{x}}; \bar{x} + t_{1-\alpha/2}s_{\bar{x}}),$$

kde ve vzorci použijeme kvantil t -rozdělení se stupni volnosti $n - 1$ a hladinou $1 - \alpha/2$.

PŘÍKLAD 5.4

Interval spolehlivosti pro střední hodnotu při neznámém rozptylu

Vycházíme ze zadání v předchozím příkladu 5.3. Provedli jsme měření u 9 náhodně vybraných žáků a získali jsme průměr 112,8 a směrodatnou odchylku 9. Vypočítáme 95% interval spolehlivosti pro střední hodnotu psychologického parametru G dětí na škole. Při hledání v tabulce t -rozdělení použijeme 8 stupňů volnosti a zjistíme, že 97,5% percentil t -rozdělení má hodnotu 2,306. Výsledný interval spolehlivosti je širší než v předchozím příkladu, kdy jsme předpokládali znalost rozptylu:

$$(112,8 - 2,306 \times 9; 112,8 + 2,306 \times 9) = (102,3; 124,3)$$

Projevuje se tak nejistota při odhadu směrodatné odchylky.

5.2.3 Potřebný počet pozorování

Uživatel statistiky nikdy neplánuje sběr dat, aniž by zároveň neuvažoval o použití statistické inference. Vhodný počet pozorování zajišťuje, že získáme odhady pomocí intervalů spolehlivosti s dostatečnou přesností a spolehlivostí. Za velikost chyby odhadování pomocí intervalu spolehlivosti, kterou označíme Δ , budeme považovat polovinu délky tohoto intervalu. Jedná se o vzdálenost vypočteného průměru od meze intervalu spolehlivosti. Ze zápisu výpočtu intervalu spolehlivosti pro průměr náhodné proměnné s normálním rozdělením a se známou směrodatnou odchylkou plyne, že velikost chyby Δ má hodnotu $\Delta = z_{1-\alpha/2}\sigma_{\bar{x}}$, resp. $\Delta = z_{1-\alpha/2}\sigma/\sqrt{n}$. Abychom získali intervalový odhad s požadovanou hodnotou přesnosti Δ a spolehlivostí, dosadíme do vzorce příslušnou hodnotu $z_{1-\alpha/2}$ pro zvolenou spolehlivost a vyřešíme rovnici vzhledem k rozsahu výběru n .

Interval spolehlivosti pro průměr bude mít specifikovanou velikost Δ , jestliže zvolíme výběr o velikosti n , kde n se vypočte podle rovnice

$$n = \left(\frac{z_{1-\alpha/2}\sigma}{\Delta} \right)^2.$$

PŘÍKLAD 5.5

Stanovení rozsahu výběru potřebného pro dosažení požadované spolehlivosti

Vraťme se k situaci z příkladů 5.3 a 5.4. Chceme získat odhad průměru rozdělení testu G ve zkoumané populaci s přesností 3 a víme, že směrodatná odchylka hodnot testu G v populaci je 15. Jaký musíme zvolit rozsah výběru n , jestliže průměr chceme odhadnout se spolehlivostí 95%? V tomto případě má koeficient z hodnotu 1,96 (97,5% kvantil normálního rozdělení). Dosadíme příslušná čísla do vzorce a dostaneme

$$n = \left(\frac{1,96 \times 15}{3} \right)^2 \approx 100.$$

Vypočtenou hodnotu zaokrouhlujeme na nejbližší vyšší celé číslo.

5.2.4 Výhody intervalů spolehlivosti

Mnoho těžkostí spojených s usuzováním pomocí statistiky je možné zmírnit nebo se jim vyhnout, jestliže budeme více používat intervaly spolehlivosti. Jejich výhody jsou následující:

- Šířka intervalu spolehlivosti charakterizuje přesnost odhadu parametru a indikuje potřebu dalších pozorování.
- Interval spolehlivosti poskytuje informaci o velikosti difference nebo odchylky od normy. Tato informace se vytrácí, pokud používáme jenom testy významnosti.
- Pokud provádíme rozhodnutí o platnosti nulové hypotézy ve vztahu k určitému parametru, interval spolehlivosti obsahuje dostatek informací k provedení tohoto rozhodnutí.
- Intervaly spolehlivosti se uplatňují v metaanalýze. Výsledky výzkumů lze popsat a porovnat pomocí intervalů spolehlivosti mnohem lépe než pomocí p -hodnot nebo hvězdiček a jiných symbolů, které pouze vypovídají o tom, zda byla kritická mez testu překročena, nebo ne.
- Velmi často jsou intervaly spolehlivosti (jako v příkladu 5.4) aproximativně symetrické kolem bodového odhadu a meze odpovídají různým percentilům normálního rozdělení se směrodatnou chybou SE . V tomto případě se udává zkráceně pouze bodový odhad a směrodatná chyba odhadu SE pro přehled, jaké možné intervaly lze pomocí těchto hodnot sestavit. Směrodatné chyby SE některých důležitých výběrových charakteristik uvádíme v tabulce 5.3.
- Přesná interpretace významu intervalu spolehlivosti je dána jeho vlastností při hypotetickém opakování celého pokusu. Rozdíl mezi spolehlivostí a pravděpodobnostním tvrzením, že parametr je s pravděpodobností $1 - \alpha$ v nalezeném intervalu spolehlivosti, je dosti subtilní a v některých případech nedůležitý.
- Také pracujeme s intervaly pro predikci budoucích dat, jež vznikají v náhodném systému. Predikční intervaly a intervaly spolehlivosti musíme odlišovat. Například při predikci náhodné proměnné s přibližným průměrem m a směrodatnou odchylkou s lze použít interval $(m - 2s, m + 2s)$ jako 95% predikční interval, protože se v něm bude nacházet přibližně 95% budoucích pozorování, pokud tato proměnná má normální rozdělení.

Tab. 5.3 Směrodatné chyby empirických charakteristik

Výběrová charakteristika	Směrodatná chyba SE
medián Me	$1,25s / \sqrt{n}$
směrodatná odchylka s	$s \sqrt{2/n}$
percentil $\bar{x} + z s$	$s \sqrt{(2+z^2)/(2n)}$
šikmost S_1	$\sqrt{6/n}$
špicatost S_2	$\sqrt{24/n}$
\hat{p}	$\sqrt{(1-p)p/n}$

Poznámka: Vztahy kromě posledního platí při normálním rozdělení a větším počtu pozorování. U odhadu percentilu je z odpovídající percentil rozdělení $N(0, 1)$.

5.3 Testy významnosti

Procedury pro statistické testování se často používají při analýze dat. Na druhé straně je však tato oblast statistiky mnohdy špatně pochopena. Testování hypotéz je forma statistického usuzování, které hledá doporučení ve formě „ano“ nebo „ne“ na určitým způsobem formulované otázky. Například se můžeme zeptat, zda průměrný krevní tlak v určité subpopulaci je, anebo není nižší než průměrný krevní tlak v celé populaci nebo zda určitá forma výuky zlepšuje úspěšnost žáků v pedagogickém testu. V těchto případech se požaduje odpověď „ano“ nebo „ne“ a testuje se určité hypotetické tvrzení pomocí dat, jež máme k dispozici. Popíšeme podrobněji dvě situace z odlišných oblastí.

PŘÍKLAD 5.6

Dvě situace uplatnění statistického testování hypotéz

V kapitole o teorii pravděpodobnosti (kap. 4.1) jsme popsali koeficienty pro hodnocení diagnostické kvality medicínského testu. Rozhodnutí pomocí diagnostického testu se velmi často provádí na základě jednoho měření. Výsledkem testu si lékař zodpovídá otázku: je tento pacient zdravý, nebo existuje podezření, že má určitou nemoc? Prakticky provádí statistický test „nulové hypotézy“, že pacient je zdravý. Tento „statistický test“ se dokonce opírá pouze o jedno měření. Čtenář se může pokusit po přečtení tohoto odstavce jako cvičení přeložit výrazy „specifická“ nebo „senzitivita“ medicínského testu do jazyka statistického testování hypotéz.

Hvězda místního basketbalového týmu tvrdí, že má v trestné střelbě úspěšnost 80%. Požádali jsme ho: „Ukaž nám to.“ Hráč provede 20 pokusů a povede se mu jich 8. Ptáme

se: „Jestliže má úspěšnost 80 %, je možné, aby z 20 pokusů dal pouze 8 košů?“ Podíváme se do kumulativních tabulek binomického rozdělení a po chvíli pátrání hráči řekneme, že tato série nebo ještě horší série má za předpokladu jím uváděné úspěšnosti tak malou pravděpodobnost, že jeho tvrzení nemůže odpovídat pravdě. Dodejme, že jsme takto provedli statistický test parametru binomického rozdělení. Jako testovací statistiku (oporu našeho testu) jsme použili přímo počet úspěšných pokusů, takže jsme naštěstí nemuseli nic počítat. Při sobě jsme však měli vhodnou statistickou tabulku.

Probereme dva obecné přístupy k testování hypotéz, nejdříve Fisherův přístup, následně jeho modifikaci podle Neymana a Pearsona. V této kapitole budeme proces statistického testování demonstrovat na jednoduchém zkoumání hypotéz o parametru μ normálního rozdělení.

5.3.1 Kroky při testování hypotézy

Proceduru testování hypotézy lze schematicky rozložit do následujících kroků:

1. Formulace výzkumné otázky ve formě nulové a alternativní statistické hypotézy.
2. Zvolení přijatelné úrovně chyby rozhodování.
3. Vypočtení testovací statistiky.
4. Doporučení.

Probereme podrobněji jednotlivé kroky.

Krok 1: Určení statistické hypotézy

První krok při statistickém testování spočívá ve formulování nulové, resp. alternativní hypotézy. Pro tyto hypotézy používáme označení H_0 , resp. H_1 . Hypotézy se obvykle týkají nějakého parametru rozdělení náhodné proměnné, např. průměru μ .

Nulová hypotéza H_0 je tvrzení, které obvykle deklaruje „žádný rozdíl“ (tj. jakýkoli nalezený rozdíl lze přičíst přirozené variabilitě dat). To je hypotéza, kterou by výzkumník rád spíše zamítl. Tuto hypotézu také lze vymezit způsobem „rozdíl nedosahuje hodnoty Δ “, což je někdy oprávněnější v důsledku úvah o „praktické významnosti“ intervence, ošetření apod.

Alternativní hypotéza H_1 znamená situaci, kdy nulová hypotéza H_0 neplatí. Obvykle se vyjadřuje jako „existence difference“ mezi skupinami nebo „existence závislosti“ mezi proměnnými. Nemusí jít o přesný logický opak nulové hypotézy, protože někdy máme důvod pracovat s tzv. jednostrannou alternativní hypotézou (jestliže nulová hypotéza říká, že neexistuje rozdíl mezi středními hodnotami

pro dvě populace, pak jednostranná alternativní hypotéza může např. tvrdit, že druhá populace má střední hodnotu vyšší). Pokud jsme třeba ve vztahu k „praktické významnosti“ formulovali nulovou hypotézu ve tvaru „rozdíl nedosahuje hodnoty Δ “, uvažujeme alternativní hypotézu ve formě „existuje difference větší než Δ “.

Dokud nedokážeme opak, předpokládáme, že platí nulová hypotéza.

Krok 2: Určení hladiny chyby α

Určíme **hladinu významnosti** alfa (α), což je pravděpodobnost, že se zamítně nulová hypotéza, ačkoliv ona platí. Tato hladina odpovídá míře ochoty výzkumníka smířit se s výskytem této chyby. Pochopitelně se hladina α volí velmi malá, např. 0,05 nebo 0,01.

Krok 3: Výpočet testovací statistiky

Z dat se vypočítá testovací statistika, která slouží jako základ pro provedení úvah o výsledném doporučení. Existuje mnoho testovacích statistik, výpočet závisí na povaze dat a hypotéze. Pro testování průměru, relativních četností a v mnoha dalších případech se používá jako testovací statistika standardizovaná vzdálenost odhadu od nulové hypotézy H_0 . Testovací statistika má v těchto případech obecný tvar:

$$\text{testovací statistika} = \frac{\text{bodový odhad} - \text{hypotetická hodnota}}{\text{směrodatná chyba odhadu}}$$

Krok 4: Doporučení

Formulujeme závěr testování. Provádíme to dvěma způsoby. Srovnáme testovací statistiku s kritickou mezí nebo ji převedeme do pravděpodobnostní škály na tzv. **hodnotu významnosti** p . Oba způsoby popíšeme podrobněji.

Hodnota p odpovídá na otázku: „Jestliže nulová hypotéza platí, jaká je pravděpodobnost, že získáme právě vypočítanou hodnotu nebo ještě neobvyklejší hodnotu testovací statistiky?“ Hodnota p tedy kvantifikuje pravděpodobnost realizace hodnoty testovací statistiky, pokud nulová hypotéza platí. Jestliže je malá, je zde doklad, že nulová hypotéza neplatí. Takže pravidlo pro volbu doporučení je jednoduché: Jestliže p -hodnota je menší než hladina α nebo se jí rovná, data přinášejí evidenci pro zamítnutí H_0 . Jestliže p -hodnota je větší než α , H_0 se ponechává k dalšímu zkoumání.

Zopakujeme základní principy interpretace statistického testu pomocí dosažené p -hladiny:

1. Chceme potvrdit, že existuje nějaký rozdíl (alternativní hypotéza, H_1).
2. Postupujeme však tak, že zkoumáme předpoklad, že žádný rozdíl neexistuje (nulová hypotéza, H_0), a hodnotíme sílu dokladů proti tomuto předpokladu.
3. Konkrétně to znamená, že spočítáme pomocí dat pravděpodobnost $p = P$ (stejná data nebo ještě neobvyklejší) za předpokladu, že platí nulová hypotéza.
4. Jestliže hodnota p je malá, jedná se o evidenci proti nulové hypotéze.
5. Jestliže hodnota p je větší, jedná se o evidenci připouštějící platnost nulovou hypotézu.

V souvislosti s tímto způsobem uvažování je nutné podotknout, že nezamítnutí nulové hypotézy neznamená její důkaz. Spíše to znamená, že nemáme dosti evidence k jejímu zamítnutí. To je důležitý rozdíl.

Při dané hypotéze H_0 a datech D počítáme p -hodnotu jako pravděpodobnost, že získáme data nejméně tak odporující (kontradiktorní) hypotéze H_0 , jako jsou naše data D , za předpokladu, že platí hypotéza H_0 .

Druhý způsob posouzení testovací statistiky je velmi názorný. Provedení spočívá v přímém srovnání testovací statistiky s **kritickou mezí** M_α , která se určuje v závislosti na zvolené hladině (hodnotě) významnosti α . Kritická mez určuje **kritickou oblast**, resp. **oblast zamítnutí**. Jestliže se hodnota testovací statistiky ocitne uvnitř kritické oblasti, znamená to, že existuje evidence pro zamítnutí nulové hypotézy. Tento způsob interpretace nahrazuje výpočet dosažené p -hodnoty významnosti odpovídající transformaci testovací statistiky do pravděpodobnostní škály. Jestliže testovací statistika je uvnitř kritické oblasti, pak dosažená p -hodnota je menší než příslušná hladina významnosti.

Testovací statistiku interpretujeme často jako míru nekompatibility dat D s nulovou hypotézou, resp. jako statistickou vzdálenost $V(D, H_0)$ dat D od nulové hypotézy H_0 . Pokud získaná konfigurace dat je ve shodě s nulovou hypotézou (např. vypočtený průměr se rovná hypotetickému průměru nebo dva vypočtené průměry si jsou skoro rovny), statistická vzdálenost $V(D, H_0)$ ohodnocená testovací statistikou je malá. Jestliže naopak získaná data jsou nepodobná datovým konfiguracím očekávaným za platnosti nulové hypotézy, vypočtená statistická vzdálenost $V(D, H_0)$ je velká. Kritická vzdálenost je určena kritickou mezí M_α . Jestliže $V(D, H_0)$ je větší než kritická vzdálenost M_α (kritická mez), získaná datová konfigurace indikuje neplatnost nulové hypotézy. Kritická vzdálenost M_α se volí tak, že za platnosti nulové hypotézy je vzdálenost $V(D, H_0)$ větší než M_α s pravděpodobností pouze α .

Proces konstrukce statistického testu pro nějaký zadaný obecný problém má dvě části:

- a) Sestrojení míry, jež charakterizuje, jak jsou data v soulahu s nulovou hypotézou, přičemž se zohledňuje tvar H_1 . Tuto míru počítáme z dat, proto se jedná o statistiku a říkáme jí **testovací statistika**. Hodnota testovací statistiky měří kompatibilitu dat D s modelem, který je určen nulovou hypotézou H_0 . Testovací statistiku lze považovat za míru nepodobnosti $V(D, H_0)$ datové konfigurace D s konfigurací, již určuje nulová hypotéza H_0 .

- b) Hledání výběrového rozdělení testovací statistiky za platnosti H_0 . Toto rozdělení nám slouží k určení kritických mezí M_α , resp. kritické oblasti pro testovací statistiku a k výpočtu pravděpodobnosti výskytu aktuální hodnoty testovací statistiky nebo hodnoty ještě extrémnější za platnosti nulové hypotézy. Co se považuje za extrémní hodnotu, závisí na alternativní hypotéze H_1 .

Doporučujeme analyzovat každou testovací statistiku a vyjasnit, jak je v ní realizován princip určení míry nepodobnosti dat D a nulové hypotézy H_0 .

Existuje mnoho statistických testů. V další části této kapitoly se věnujeme osvětlení konstrukce jednoduchého testu o průměru pro situaci jednoho výběru. Demonstrujeme na něm koncept jednostranného a dvoustranného testování.

5.3.2 Testování průměru jednostranným z-testem

Tomuto způsobu testování říkáme také testování při jednostranné alternativě. Co to znamená? Všimneme si situace, kdy nás zajímá test o průměrné hodnotě μ za předpokladu, že známe σ a sledovaná náhodná proměnná má normální rozdělení. Testu se říká z -test, protože se opírá o standardizovanou hodnotu rozdílu mezi výběrovým průměrem a hodnotou μ .

Abychom ilustrovali testovací proceduru, vrátíme se k příkladu 5.3 z odstavce o určování intervalu spolehlivosti. Předpokládáme, že hodnotíme polohu rozdělení zvoleného znalostního ukazatele G na určité škole. Z předchozích výzkumů je známo, že v celé populaci dětí v určitém věkovém pásmu jsou hodnoty G ukazatele normálně rozděleny se střední hodnotou 100 a směrodatnou odchylkou 15.

1. **Nulová a alternativní hypotéza:** Obě hypotézy mohou mít jednu ze tří forem: pravostranná hypotéza, levostranná hypotéza a dvoustranná hypotéza. Například se můžeme ptát, zda průměr ukazatele G na naší škole (pro dané věkové pásmo) je vyšší než teoretický průměr v celé populaci pro dané věkové pásmo. Pak se jedná o test s pravostrannou alternativní hypotézou. Jestliže μ_0 představuje očekávanou hodnotu za platnosti nulové hypotézy, pak nulová a alternativní hypotéza pro tuto podmínku má tvar:

$$H_0: \mu \leq \mu_0 \quad \text{proti} \quad H_1: \mu > \mu_0$$

Také však můžeme zkoumat, zda průměr je nižší než očekávaný. Pak se jedná o levostrannou alternativu. Nulová a alternativní hypotéza pak mají tvar:

$$H_0: \mu \geq \mu_0 \quad \text{proti} \quad H_1: \mu < \mu_0$$

Konečně za alternativu prostě považujeme průměr, jenž je odlišný (větší nebo menší) od nulové hypotézy, což vyjádříme takto:

$$H_0: \mu = \mu_0 \quad \text{proti} \quad H_1: \mu \neq \mu_0$$

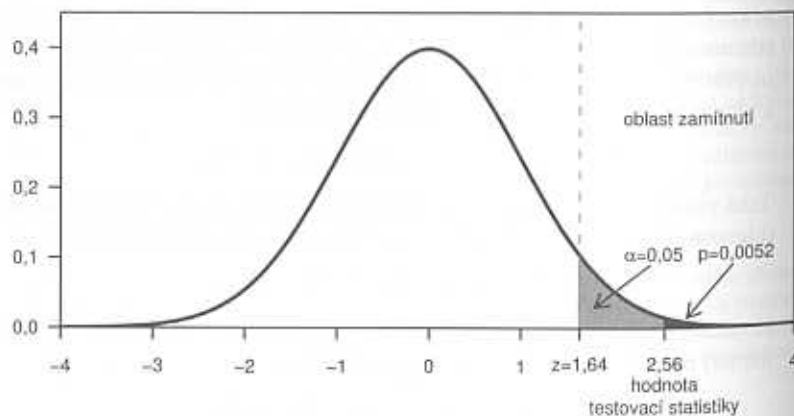
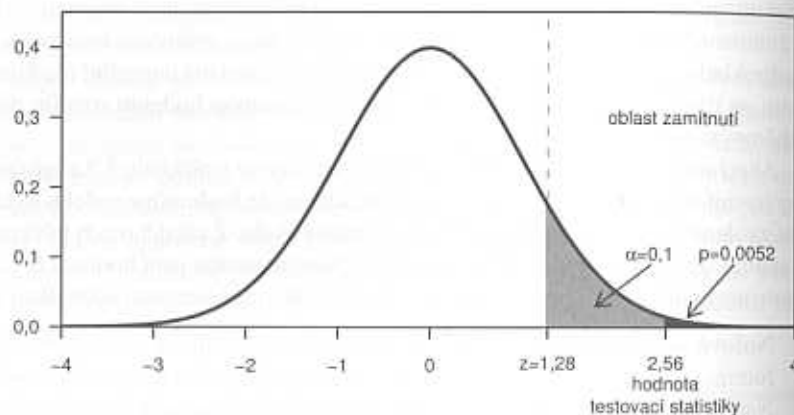
Test pro tento případ se nazývá dvoustranný test.

Například chceme vědět, zda na naší škole průměrná hodnota znalostního ukazatele G je větší než hodnota 100. Jedná se o jednostrannou testovací situaci, v níž posuzujeme, zda průměr leží napravo od očekávané hodnoty. Nulovou a alternativní hypotézu zapíšeme ve tvaru podmínek:

$$H_0: \mu \leq 100 \quad \text{proti} \quad H_1: \mu > 100$$

Dále budeme předpokládat tuto formulaci obou hypotéz.

Obr. 5.3 Rozdělení testovací statistiky a plochy odpovídající statistické významnosti jednostranného z -testu.

2. **Alfa (α):** Tuto hodnotu volí výzkumník. Zvolíme standardní hodnotu 0,05.
3. **Testová statistika:** Testová statistika se pro tento případ spočte jako z -hodnota:

$$z = \frac{\bar{x} - \mu_0}{\sigma_{\bar{x}}} = \frac{\bar{x} - \mu_0}{\sigma / \sqrt{n}}$$

Předpokládáme, že výběr z naší školy měl rozsah 9, pro který jsme spočítali průměr $\bar{x}_G = 112,9$. Také předpokládáme, že směrodatná odchylka pro naši školu je stejná jako v celé populaci. SE má tedy hodnotu $15/3 = 5$ a testovací statistika $z = (112,8 - 100)/5 = 2,56$.

4. **Závěr:** Testovací statistiku srovnáme s kritickou mezí. Při testování na hladině významnosti 0,1 (resp. 0,05) srovnáváme z -statistiku s kritickou mezí 1,28 (resp. 1,64). Obě dvě meze jsou znázorněny na obrázku 5.3 spolu s plochami, jejichž velikost odpovídá hladině významnosti. Pokud z -statistiku převádíme na p -hodnotu, hledáme plochu pod normální křivkou pro x -hodnoty nad číslem 2,58. Nalezneme hodnotu $p = 0,0052$. Jelikož $p < 0,01$, nulovou hypotézu lze zamítnout na hladině 0,01.

Uzavíráme, že existuje dostatečná evidence pro tvrzení, že děti z naší školy mají vyšší průměr ukazatele G , než je jeho průměrná hodnota v populaci. Poznamenejme, že náš závěr se týká průměru ukazatele G a ne jeho konkrétní hodnoty u zvoleného dítěte.

Pro základní orientaci uvádíme tabulku s hodnotami $P(Z > z)$ pro standardizované normální rozdělení (tab. 5.4).

5.3.3 Testování průměru dvoustranným z -testem

Předchozí ilustrativní příklad se týkal jednostranné alternativy, která vyjadřovala, že nás zajímá jenom jeden směr odchylky od nulové hypotézy. Pokud nám záleží na odchylce od nulové hypotézy v obou směrech, nahoru i dolů od μ_0 , použijeme dvoustranný test.

Obecně lze říci, že dvoustranné testy se používají častěji než jednostranné testy. Obvykle je totiž naším cílem ohodnotit odchylku od nulové hypotézy bez ohledu na to, jaké byly naše alternativní hypotézy před pokusem. Proto jsou dvoustranné testy standardem. Vede to někdy k opomíjení správné formulace jednostranného testu v případech, kdy by to bylo užitečné. Použijeme data z předešlého příkladu a ukážeme, jak se na nich aplikuje dvoustranný test.

1. **Nulová a alternativní hypotéza:** Ověřujeme, zda 9 dětí z našeho příkladu má průměr znalostního ukazatele G statisticky odlišný od průměru v populaci (zda průměr je statisticky menší nebo větší než populační hodnota 100). To je

Tab. 5.4 Horní percentilové hodnoty pro standardizované normální rozdělení

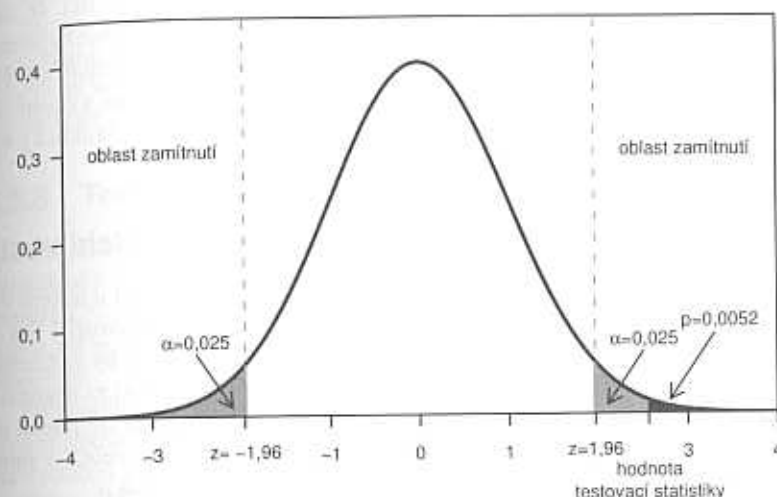
q [%]	z	q [%]	z	q [%]	z	q [%]	z
50	0,000	14	1,080	2,3	1,995	0,7	2,457
45	0,126	13	1,126	2,2	2,014	0,6	2,512
40	0,253	12	1,175	2,1	2,034	0,5	2,576
35	0,385	11	1,227	2,0	2,054	0,4	2,652
30	0,524	10	1,282	1,9	2,075	0,3	2,748
25	0,674	9	1,341	1,8	2,097	0,2	2,878
24	0,706	8	1,405	1,7	2,120	0,1	3,090
23	0,739	7	1,476	1,6	2,144	0,09	3,121
22	0,772	6	1,555	1,5	2,170	0,08	3,156
21	0,806	5	1,645	1,4	2,197	0,07	3,195
20	0,842	4,5	1,695	1,3	2,226	0,06	3,239
19	0,878	4	1,751	1,2	2,257	0,05	3,291
18	0,915	3,5	1,812	1,1	2,290	0,04	3,353
17	0,954	3	1,881	1,0	2,326	0,03	3,432
16	0,994	2,5	1,960	0,9	2,366	0,02	3,540
15	1,036	2,4	1,977	0,8	2,409	0,01	3,719

Tabulka udává hodnoty z , pro které $P(Z > z) = q\%$, přičemž rozdělení Z je $N(0, 1)$.

ekvivalentní tvrzení, že průměr ukazatele G na naší škole se liší od hodnoty v populaci. Naše testová situace má tedy tvar:

$$H_0: \mu = 100 \quad \text{proti} \quad H_1: \mu \neq 100$$

- Úroveň alfa (α): Opět použijeme $\alpha = 0,05$.
- Testová statistika: Testovou statistiku vypočítáme podle stejného předpisu, tedy $z = (112,8 - 100)/5 = 2,56$.
- Závěr: Testovací statistiku srovnáme s kritickou mezí. Při testování na hladině významnosti 0,05 srovnáme z -statistiku na rozdíl od předchozího případu s kritickou mezí 1,96. Tato mez spolu s plochami pod hustotou normálního rozdělení, jejichž součet odpovídá hladině významnosti pro dvoustranný test, je znázorněna na obrázku 5.4. Testovací statistika je v absolutní hodnotě větší než kritická mez, což znamená, že existuje evidence pro zamítnutí nulové hypotézy.

Obr. 5.4 Rozdělení testovací statistiky a plochy odpovídající statistické významnosti dvoustranného z -testu

Abychom vypočítali p -hodnotu dvoustranného testu, musíme uvažovat oba konce rozdělení statistiky. Proto vypočtenou plochu z předchozího příkladu pro jednostranný test vynásobíme dvěma. Plošky pod hustotou na obou stranách rozdělení mají totiž velikost 0,0052. Dohromady je jejich velikost $0,0052 + 0,0052 = 0,0104$. To reprezentuje p -hodnotu pro náš problém.

5.3.4 Chybné interpretace testů nulové hypotézy

Výsledky statistických testů se často špatně interpretují. Proto je užitečné na některé chyby předem upozornit, abychom se jim snáze vyhnuli.

- Jestliže test neindikuje zamítnutí nulové hypotézy, je nesprávné nulovou hypotézu přijmout jako definitivně pravdivou. Správně můžeme pouze prohlásit, že není dostatek dokladů (evidence) pro zamítnutí nulové hypotézy.
- Hodnota p se nesprávně interpretuje jako pravděpodobnost, že nulová hypotéza platí. Ve skutečnosti je p pravděpodobnost výskytu spočtené hodnoty testovací statistiky za modelových předpokladů, že platí nulová hypotéza.
- Není pravda, že by hladina významnosti $\alpha = 0,05$ měla jasné opodstatnění a byla jednou provždy daná. Tato hodnota je zvolena na základě konvence.

- Neplatí, že by menší p -hodnoty znamenaly silnější vědeckou evidenci než větší p -hodnoty. Ve skutečnosti p -hodnoty nevypovídají nic o síle evidence – jsou silně závislé na rozsahu výběru.
- Netvrdíme, že data ukazují, že teorie platí/neplatí. Správnější je říci, že data podporují nebo nepodporují rozhodnutí o zamítnutí platnosti nulové hypotézy.
- „Statistická významnost“ neindikuje „vědeckou důležitost“ výsledků, ale týká se zamítnutí statistické nulové hypotézy. Teprve další diskuse vyjasní, do jaké míry jsou zjištěné výsledky „vědecky významné“ nebo „prakticky významné“.

5.3.5 Vztah testování hypotéz a intervalů spolehlivosti

Existuje formální vztah ekvivalence mezi intervalem spolehlivosti a testem významnosti parametru. Na interval spolehlivosti s hladinou spolehlivosti $1 - \alpha$ se můžeme dívat jako na množinu možných hodnot parametru, které by na hladině významnosti α nebyly považovány příslušným testem významnosti za nekonzistentní s posuzovanými daty. To znamená, že interval spolehlivosti lze použít při testování významnosti. Pokud hodnota hypotetického parametru neleží v intervalu spolehlivosti, hypotézu lze zamítnout na hladině významnosti α .

Důkaz tohoto tvrzení není složitý. Kroky důkazu ukážeme pro interval spolehlivosti a dvoustranný z -test pro parametr μ_0 , jestliže známe směrodatnou odchylku σ náhodné proměnné a tedy i směrodatnou chybu průměru $\sigma_{\bar{x}}$. Interval spolehlivosti je určen kritickou hodnotou z^* pro danou hladinu spolehlivosti. Jestliže H_0 zamítáme, pak platí:

$$\begin{aligned} \mu_0 \notin (\bar{x} - z^* \cdot \sigma_{\bar{x}}; \bar{x} + z^* \cdot \sigma_{\bar{x}}) &\Leftrightarrow \\ \mu_0 < \bar{x} - z^* \cdot \sigma_{\bar{x}} \quad \text{nebo} \quad \mu_0 > \bar{x} + z^* \cdot \sigma_{\bar{x}} &\Leftrightarrow \\ -\mu_0 > z^* \cdot \sigma_{\bar{x}} - \bar{x} \quad \text{nebo} \quad -\mu_0 < -z^* \cdot \sigma_{\bar{x}} - \bar{x} &\Leftrightarrow \\ \bar{x} - \mu_0 > z^* \cdot \sigma_{\bar{x}} \quad \text{nebo} \quad \bar{x} - \mu_0 < -z^* \cdot \sigma_{\bar{x}} &\Leftrightarrow \\ \frac{\bar{x} - \mu_0}{\sigma_{\bar{x}}} > z^* \quad \text{nebo} \quad \frac{\bar{x} - \mu_0}{\sigma_{\bar{x}}} < -z^* &\Leftrightarrow \\ \frac{|\bar{x} - \mu_0|}{\sigma_{\bar{x}}} > z^* & \end{aligned}$$

Používání intervalu spolehlivosti při testování má dvě přednosti. Intervalový odhad je vyjádřen v měřítku posuzovaného parametru. Také získáváme představu o přesnosti jeho odhadu a o tom, zda zvolený rozsah výběru n byl dostatečně veliký.

Jestliže odhadujeme intervalovým odhadem parametr ve dvou populacích, tak platí:

1. Pokud se odhadovací intervaly nepřekrývají, zamítneme hypotézu rovnosti parametrů, a to alespoň na hladině, která odpovídá spolehlivosti použitých odhadovacích intervalů.
2. Pokud se odhadovací intervaly překrývají, nemůžeme provést žádné rozhodnutí bez dalších výpočtů.

5.3.6 Test jako rozhodování

V teorii testování hypotéz vznikl koncept chyb I. a II. druhu o něco později než její základy. Tento příspěvek k hodnocení testovacích procedur navrhla dvojice statistiků Neyman a Pearson, kteří doplnili uvažování o statistickém testování pojmy, jež se rozvinuly v matematické teorii rozhodování v kontextu matematické ekonomie.

Průkopník statistických metod testování R. A. Fisher se opíral o koncept p -hodnot. Podstata Fisherova přístupu spočívá v tom, že zamítnutí nulové hypotézy má vycházet z malých p -hodnot, jež poukazují na neslučitelnost dat s nulovou hypotézou. Mnoho výzkumníků dokumentuje své výsledky právě tímto způsobem. Přitom srovnávají p -hodnoty s hraničními pravděpodobnostmi jako 0,05, 0,01 nebo dokonce 0,001.

Při popisu testovací procedury v předchozím odstavci jsme zatím uvažovali jenom falešně zamítnutí H_0 . Je však také důležité uvažovat falešně ponechání nulové hypotézy v platnosti. Existují tedy dvě možnosti chyby:

1. **chyba I. druhu** – nulová hypotéza platí, ale zamítne se;
2. **chyba II. druhu** – nulová hypotéza neplatí, ale přijme se.

Při testování hypotéz proto mohou nastat čtyři možnosti, které popisuje tabulka 5.5. Jestliže přirovnáme chybu I. druhu k falešně pozitivnímu výsledku při medicínském testování, pak chyba II. druhu odpovídá falešně negativnímu výsledku v medicíně, kdy pacient je nemocen, ale test to neodhalí. Pravděpo-

Tab. 5.5 Schéma testování hypotéz

		Závěr testu	
		H_0 platí	H_0 neplatí
Skutečnost	H_0 platí	správný	chyba I. druhu
	H_0 neplatí	chyba II. druhu	správný

dobnost chyby I. druhu je podmíněná pravděpodobnost, že zamítneme nulovou hypotézu za předpokladu, že platí, a označujeme ji α . Pravděpodobnost chyby II. druhu je podmíněná pravděpodobnost, že nezamítneme nulovou hypotézu za předpokladu, že neplatí, a označujeme ji β :

$$P(\text{chyba I. druhu} | H_0 \text{ platí}) = \alpha$$

$$P(\text{chyba II. druhu} | H_1 \text{ neplatí}) = \beta$$

Jak jsme již uvedli, hladinu α obvykle volíme 0,05 nebo 0,01. Konvenční hodnoty pro β jsou 0,2 nebo 0,1.

Také můžeme někdy mluvit o opačných jevech k chybě I., resp. II. druhu, tzn. o podmíněné pravděpodobnosti, že neuděláme chybu I. druhu (spolehlivost testu) nebo že neuděláme chybu II. druhu. Síla testu odpovídá hodnotě $(1 - \beta)$. Jedná se tedy o podmíněnou pravděpodobnost, že správně odhalíme testem neplatnost nulové hypotézy. To znamená:

$$P(\text{neuděláme chybu I. druhu} | H_0 \text{ platí}) = 1 - \alpha = \text{„spolehlivost“}$$

$$P(\text{neuděláme chybu II. druhu} | H_1 \text{ neplatí}) = 1 - \beta = \text{„síla testu“}$$

Konvenční hladina pro spolehlivost je 0,95 nebo 0,99 a konvenční hladina pro sílu je 0,8 nebo 0,9. Cílem při testování nulové hypotézy je omezit úroveň pravděpodobnosti chyb I. a II. druhu. Jinými slovy – usilujeme o maximalizaci spolehlivosti a síly testu.

PŘÍKLAD 5.7

Analogie mezi testováním hypotéz a soudním procesem

Přiblížíme testování hypotéz metaforou. Odvoláme se na podobnost statistického usuzování (inference) se soudním procesem, kterou jsme naznačili v kapitole 3.8. Má padnout rozhodnutí, že obžalovaný spáchal/nespáchal zločin. Soudní systém se řídí zásadou, že obžalovaný je nevinný, pokud se nepodaří prokázat opak. Proto formulace hypotéz má tuto podobu:

$$H_0: \text{Obžalovaný je nevinný.}$$

$$H_1: \text{Obžalovaný je vinný.}$$

Různé možnosti vztahu mezi pravdou a rozhodnutím soudu ukazuje tabulka 5.6.

Uvědomujeme si, že chyba I. druhu má pro jedince nedozírné následky. Proto její možnost eliminujeme na nejmenší možnou míru. Soud musí jasně prokázat vinu obžalovaného. Jeho rozhodnutí také podléháji přezkoumání vyšších instancí. Odpovídá to volbě velmi malé hladiny významnosti. V mnoha případech však nevíme zcela přesně, která chyba je pro nás důležitější.

Tab. 5.6 Srovnání situace testování hypotéz a rozhodování soudu

		Závěr soudu	
		Obžalovaný je nevinný	Obžalovaný je vinný
Skutečnost	Obžalovaný je nevinný	správný	chyba I. druhu
	Obžalovaný je vinný	chyba II. druhu	správný

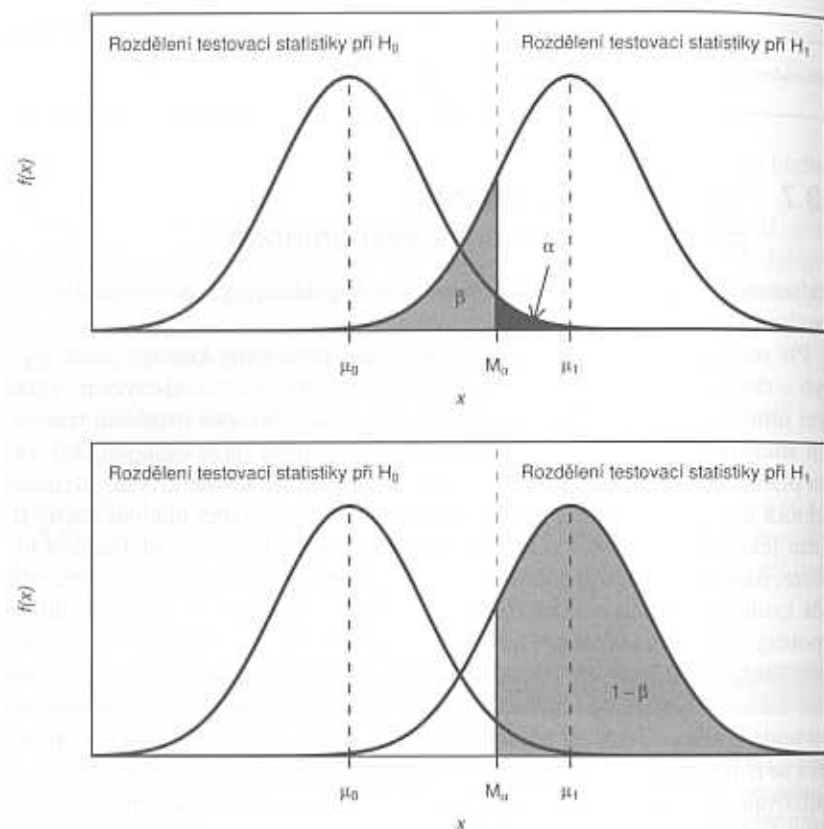
5.3.7 Vztah mezi silou testu, počtem pozorování a významnosti

Představme si, že testujeme z-testem nulovou hypotézu μ_0 proti zvolené alternativní hodnotě μ_1 .

Při rozhodování pomocí statistického testu použijeme koncept dvou typů chyb – chyby I. a II. druhu – který jsme zavedli v předchozích odstavcích. Vztah mezi nimi lze přiblížit obrázkem 5.5. Jsou na něm zobrazena rozdělení testovacích statistik za předpokladu platnosti nulové hypotézy (levá zvonovitá křivka) a za platnosti specifické alternativní hypotézy (pravá zvonovitá křivka). Kritická hodnota pro danou hladinu významnosti určuje odpovídající hladinu chyby II. druhu jako plošku nalevo od kritické hodnoty pro rozdělení při alternativní hypotéze, napravo od ní je ploška odpovídající hladině chyby I. druhu, již vymezuje opět kritická hodnota a okraj rozdělení testovací statistiky za platnosti nulové hypotézy. Síla testu je plocha pod křivkou odpovídající alternativní hypotéze napravo od kritické hodnoty. Aktuální hodnota testovací statistiky může být vyšší nebo nižší než kritická hodnota. Za platnosti nulové hypotézy, resp. její alternativy bude hodnota testovací statistiky vyšší než kritická mez s pravděpodobností, která se rovná hladině významnosti, resp. síle testu. Sílu testu bychom rádi maximalizovali. Při daném rozsahu výběru toho dosáhneme, když budeme pohybovat kritickou hodnotou směrem doleva k nižším hodnotám. Je však zřejmé, že tím zvyšujeme hladinu chyby I. druhu. To znamená, že při daném rozsahu výběru je síla testu přímo úměrná hladině významnosti. Hladina významnosti je nepřímo úměrná hladině chyby II. druhu.

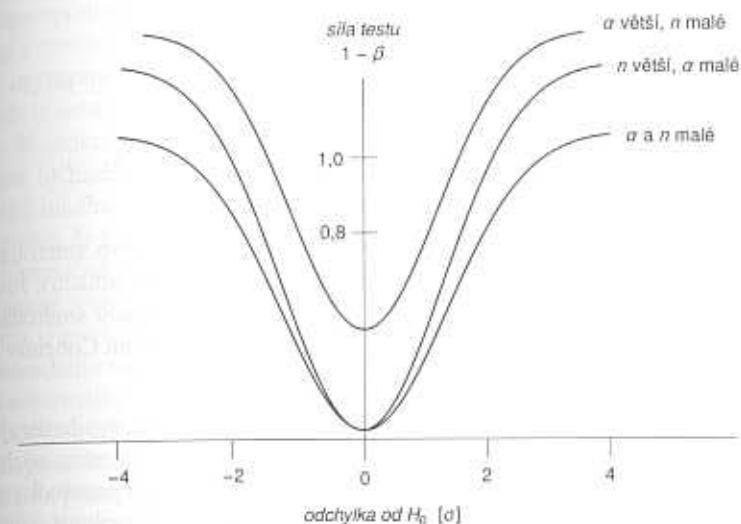
Při různé volbě alternativní hypotézy roste nebo se zmenšuje rozdíl Δ mezi hodnotou μ_1 a hodnotou nulové hypotézy μ_0 . Z uvedeného lze odvodit, jak se budou měnit hladiny pravděpodobností chyb I. a II. druhu. Při rostoucím Δ se bude snižovat hladina β chyby II. druhu a poroste síla testu. Jak vypadá průběh této změny v závislosti na velikosti Δ pro dvě různé hladiny významnosti α a dva rozsahy výběrů, ukazuje obrázek 5.6.

Obr. 5.5 Kritická hodnota a síla testu při dané hodnotě nulové hypotézy μ_0 a alternativní hypotézy μ_1

Z obrázku 5.6 je vidět, že s rostoucím rozsahem výběru při dané hladině významnosti a fixní hodnotě Δ roste síla testu. Je-li rozsah výběru malý, neodhalíme ani velkou diferenci mezi nulovou hypotézou a aktuální hodnotou parametru. Naopak při dostatečně velkém rozsahu bude pravděpodobnost zamítnutí nulové hypotézy velká i při malé hodnotě Δ .

Obr. 5.6 Křivky síly z-testu pro různé podmínky při dvoustranném testu

5.3.8 Hodnocení velikosti účinku

Výsledek testování, ať ve Fisherově, nebo Neyman-Pearsonově tradici, dává důležité informace, ale jsou zde ještě jiné aspekty dat, které je rovněž nutné popsat. Například může být cílem kvantifikovat velikost nebo sílu účinku, jehož se dosáhlo zkoumanou intervencí – a právě tato informace není ve výsledku statistického testu obsažena. Jako by se student dozvěděl, že prošel zkouškou, ale neví, kolik bodů dosáhl. Hodnoty p o tom moc nevyovídají – jakkoli malý účinek intervence lze při dostatečném počtu měření prokázat, a naopak při malém počtu měření i velký efekt zůstane testem významnosti neodhalen. Přitom nám jde o prokázání nejenom statistické, ale i věcné, praktické, klinické významnosti.

Často proto vycházíme z odhadu koeficientu, který nazýváme **velikost účinku** (effect size). Ten je definován pro jednotlivé charakteristiky různě. Na tomto místě popíšeme pouze jeden případ.

Odhad účinku (effect size, ES) ošetření nebo intervence, jenž závisí na velikosti průměru, může mít dvě formy:

1. Uvedeme dosaženou diferenci průměrů (pro dvě skupiny, pro spárovaná měření, pro jednu skupinu):

$$ES = \bar{x}_1 - \bar{x}_2, \quad ES = \bar{d}, \quad ES = \bar{x}_1 - \mu$$

2. Častěji používáme **Cohenův koeficient účinku d** :

$$ES = d = \frac{\bar{x}_1 - \bar{x}_2}{s}, \quad ES = d = \frac{\bar{d}}{s_d}, \quad ES = d = \frac{\bar{x}_1 - \mu}{s},$$

kde s , resp. s_d označuje směrodatnou odchylku měření, resp. směrodatnou odchylku rozdílu měření (pozor – NE směrodatnou chybu odhadu). Jestliže jsme např. vypočítali průměry 8,1 a 3,1 a odhadli společnou směrodatnou odchylku náhodné proměnné v obou skupinách 2,3, bude mít Cohenův koeficient hodnotu $d = (8,1 - 3,1)/2,3 = 2,2$.

Praktický význam Cohenova návrhu spočívá v tom, že rozdíly se standardizují pomocí směrodatné odchylky. Tím se dosáhne toho, že se mohou srovnávat odchylky v působení intervencí a ošetření, které byly měřeny úplně jinými prostředky (psychologickými testy, laboratorními přístroji). Samozřejmě je tato volnost relativní. Cohen určil pro svůj index d konvenční hodnoty, jež usnadňují rozhodnutí, kdy můžeme mluvit o velkém efektu. Pokud je d větší než 0,8, je efekt velký; pro d z intervalu 0,5–0,8 je efekt střední; efekty pod mezí 0,2 považujeme za malé. Je nutné si uvědomit, že posouzení, jaký účinek považovat za veliký, závisí na kontextu. Jak hranice navržené Cohenem, tak různé limity pro korelační koeficient nebo jiné míry účinku jsou podobně jako třeba hodnoty hladin významnosti sice do jisté míry zdůvodněné, ale určitě nemají absolutní platnost.

Ačkoliv o to statistici a výzkumníci usilují, neexistuje a ani nemůže existovat jeden koeficient, který by dobře ohodnotil a přehledně vyjádřil účinky (effect size) ve všech situacích. Jestliže posuzujeme sílu asociace mezi dvěma náhodnými proměnnými, používá se většinou jako míra účinku korelační koeficient r a jiná míra se nehledá. V určitých případech lze přecházet mezi různými mírami účinku pomocí přepočítávacích vzorců.

Podrobnosti k tomuto problému čtenář najde v přehledné práci Blahuše (2000).

5.3.9 Přesné a asymptotické testy

Skutečně dosaženou hladinu významnosti p pro testovací statistiku zjistíme přesně pouze v určitých případech. Takové testy nazýváme **přesné testy**. Je to možné, jestliže se např. jedná o t -test průměru, testy v regresní analýze a analýze

rozptylu nebo test korelačního koeficientu, pokud jsou splněny jejich předpoklady. Přesné testy jsou však spíše výjimkou. Proto je důležité mít ve výbavě také asymptotické testy, u kterých zjištěná p -hodnota je aspoň asymptoticky přesná s rostoucí velikostí výběru.

U **asymptoticky platných testů** využíváme toho, že se tvar rozdělení použitých testovacích statistik blíží k dobře známým rozdělením (normální nebo χ^2) v důsledku působení centrálního limitního teorému. To značně usnadňuje výpočet hledané p -hodnoty. Také u kritických mezí se ptáme, zda k nim příslušející hladina významnosti platí přesně, nebo pouze asymptoticky. Zůstává však riziko, že zjištěná p -hodnota není dostatečně validní, protože rozsah výběru není dostatečně velký. Pro malé výběry proto raději použijeme postup pro zjištění přesné p -hodnoty, jenž zohledňuje tuto skutečnost. Například při zkoumání hypotéz o relativních četnostech vychází příslušný výpočet přesné p -hodnoty z binomického rozdělení, jestliže výběr je malý, kdežto asymptotický přístup se opírá o normální rozdělení a zjistíme tak pouze přibližně platnou p -hodnotu.

V tomto a dalších případech se rozhodujeme podle problému, velikosti výběru a dostupnosti vhodných programů, jakou použijeme testovací statistiku a zda spočítáme přesnou p -hodnotu, nebo využijeme asymptotické vlastnosti chování testovací statistiky pro odhad získané p -hodnoty nebo pro nalezení kritické meze s asymptoticky platnou hladinou významnosti.

U testů, u kterých neznáme tak dobře rozdělení testovací statistiky jako u relativních četností, odhadujeme přesnou p -hodnotu různými metodami. Příslušné výpočty jsou mnohdy značně náročné a bez počítače prakticky neproveditelné. V některých případech se můžeme opírat o tabelované kritické hodnoty pro statistické testy na vybraných hladinách významnosti pro danou testovací statistiku a zvolené rozsahy výběrů. To se týká především neparametrických testů založených na pořadí nebo četnostech.

5.4 Neparametrické postupy statistického usuzování

Klasické postupy statistického usuzování obvykle předpokládají normální rozdělení náhodných proměnných. Tento předpoklad – přísně vzato – není skoro nikdy splněn. Proto statistici vyvinuli **procedury nezávislé na rozdělení**, resp. **neparametrické metody**, které tento předpoklad nepotřebují. Jejich výhoda spočívá v tom, že o tvaru rozdělení dat nemusíme mít větší vědomosti. Neparametrické postupy jsou tedy vhodné pro hodnocení ordinálních dat nebo dat naměřených v poměrovém nebo intervalovém měřítku, jež nemají normální rozdělení.